

Світлій пам'яті видатного українського ботаніка Дмитра Васильовича Дубини (17.04.1949 — 23.03.2025)

In memory of Dmytro V. Dubyna (17.04.1949 — 23.03.2025),
an outstanding Ukrainian botanist

23 березня 2025 року раптово пішов з життя Дмитро Васильович Дубина — знаний ботанік міжнародного рівня, головний науковий співробітник Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України, доктор біологічних наук, професор, лауреат Державної премії України в галузі науки та техніки, педагог, автор фундаментальних праць з проблем геоботаніки, фітоценології, флористики, гідроботаніки, екології, фітосозології, історії науки, але в першу чергу — просто чудова, світла, мудра і добра людина. Ця втрата стала важким ударом для української

ботанічної спільноти, оскільки Дмитро Васильович був справжнім центром тяжіння для багатьох колег з різних регіонів України, для науковців різного віку і досвіду.

Дмитро Дубина народився у селі Червона Слобода, що поблизу Черкас, 17 квітня 1949 року, у селянській сім'ї. Батько, Василь Прокіпович, і мати, Марія Сергіївна, працювали у колгоспі. Дідусь по материній лінії, Сергій Євдокимович, був лісником; ним Дмитро Васильович дуже пишався і вважав, що йому передалася дідова любов до природи. Дмитро зростав разом з братом Миколою та двома сестрами — Ніною і Катериною. Дитячі роки Дмитра були нерозривно пов'язані з Дніпром та мальовничою навколишньою природою Подніпров'я, красою якої він захоплювався вже в дитинстві, що вплинуло на вибір його майбутньої професії, а також, ймовірно, обумовило й особливий інтерес до водної та навколоводної рослинності. Дмитру довелося стати свідком затоплення рідного села водами Кременчуцького водосховища, що справило на нього дуже сильне враження і, мабуть, обумовило потяг до вивчення динаміки рослинного покриву, у тому числі й катастрофічних змін.

Родина підтримувала прагнення дітей до навчання. Після закінчення школи у 1966 році Дмитро вступив на природничий факультет Черкаського педагогічного інституту (нині — Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького). З першого курсу він захопився саме ботанікою, чому посприяли викладачі вишу, зокрема лісознавець, доктор

Д.В. Дубина під час навчання у Черкаському педагогічному інституті (1970 р.)

біологічних наук, професор Ілля Семенович Сидорук, та геоботанік-лукознавець Олександра Никифорівна Моляка, яка й залучила його до наукової роботи з дослідження рослинного покриву регіону. Перші наукові публікації Дмитра Васильовича були саме у співавторстві з його викладачем і наставником О.Н. Молякою (Моляка, Дубина, 1968, 1970, 1971).

Отримавши диплом з відзнакою, з серпня 1971 до березня 1972 р. Дмитро Васильович працював у Триліській середній школі вчителем біології та хімії (Фастівський район Київської області). У 1972 р. він вступив до аспірантури Центрального республіканського ботанічного саду ім. М.М. Гришка АН УРСР (ЦРБС; тепер Національний ботанічний сад ім. М.М. Гришка НАН України). Його науковим керівником став Сигизмунд Семенович Харкевич, відомий учений, доктор біологічних наук, професор,

заслужений діяч науки. Навчання в аспірантурі переривається на один рік службою в армії (12.1973–10.1974), а закінчується у 1976 році успішним захистом дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата біологічних наук на тему "Лататтеві України (видовий склад, поширення, запаси, біологія, раціональне використання, охорона і збагачення)". У цій роботі Д.В. Дубина охарактеризував видовий склад та поширення видів лататтевих, навів особливості їхньої морфології, біології, екології та ценології, описав основні форми та різновиди лататтевих, особливо декоративні та лікарські. Велика увага приділена їхньому збереженню. Молодого перспективного спеціаліста прийняли на посаду молодшого наукового співробітника відділу природної флори ЦРБС. Того ж року Дмитро Васильович посів перше місце в конкурсі молодих дослідників, а за цикл праць з екології та фітоценології вищої водної рослинності України він був нагороджений Грамотою Президії Академії наук УРСР. Окрім наукової роботи, молодого кандидата наук залучають до адміністрування та науково-організаційної роботи. Декілька років Дмитро Васильович виконував обов'язки ученого секретаря ЦРБС.

У 1977 році Дмитру Васильовичу пощастило взяти участь у океанічній експедиції на науково-дослідному судні "Академік Вернадський" (14-й рейс, Атлантичний океан). Під час цієї експедиції він ознайомився з рослинним покривом Італії, Іспанії, Канарських островів, островів Зеленого мису (Кабо-Верде), прибережних регіонів Екваторіальної Африки, займався вивченням і збором насінневого і садивного матеріалу тропічних і субтропічних квітково-декоративних рослин для поповнення живої колекції рослин закритого ґрунту ЦРБС.

У 1978 році Д.В. Дубина продовжив свою професійну та наукову діяльність у відділі геоботаніки Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного АН УРСР молодшим науковим співробітником. У 1979 році його обирають на посаду старшого наукового співробітника, в 1994 році — провідного наукового співробітника відділу геоботаніки, а у 2015 р. — головного наукового співробітника відділу геоботаніки та екології Інституту.

Основою дисертаційної роботи Дмитра Васильовича на здобуття вченого ступеня доктора біологічних наук стали дослідження рослинного покриву плавнево-літоральних ландшафтів

Причорномор'я. Дисертація "Плавнево-літоральні фітосистеми Північного Причорномор'я" (науковий консультант академік Ю.Р. Шеляг-Сосонко) була успішно захищена у 1992 р. У ній Д.В. Дубина розробив концепцію походження, формування та функціонування плавнево-літоральних біогеосистем і запропонував принципово нову їхню дефініцію. Уперше він проаналізував типи й етапи їхньої організації, дав цілісне уявлення про рослинний покрив плавнево-літоральних біогеосистем, географічні особливості їхнього територіального розподілу, розробив схему геоботанічного районування, з'ясував динамічні тенденції рослинності, здійснив аналіз репрезентативності об'єктів охорони, дав природоохоронну оцінку раритетних видів і угруповань, розробив принципи створення перспективної поліфункціональної природоохоронної мережі. Основні положення цих досліджень викладені у монографії "Плавни Причорномор'я" (Дубина, Шеляг-Сосонко, 1989).

У той період і надалі Д.В. Дубина плідно співпрацював із чеськими та словацькими ботаніками. В результаті цієї міжнародної наукової кооперації було підготовлене зведення аналізу макрофітів як індикаторів змін природного середовища (Дубина і др., 1993). У цій монографії систематизовані та узагальнені емпіричні дані про фітоморфологічні, географічні, еколого-біологічні, ценотичні та господарські особливості водних макрофітів. Характеристика кожного виду розглянута в системі фітодіагностики навколишнього середовища.

Особливе місце в науковій діяльності Дмитра Васильовича посідають багаторічні дослідження рослинності пониззя Дунаю та Дунайського біосферного заповідника. Він брав активну участь у створенні природного заповідника "Дунайські плавні", згодом — Дунайського біосферного заповідника та румунсько-українського резервату "Дельта Дунаю". У 1984 р. була опублікована монографія "Государственный заповедник "Дунайские плавни"" (Шеляг-Сосонко, Дубина, 1984), в якій вперше наведено повний конспект флори заповідника та здійснено її детальний аналіз, розроблено класифікаційну схему рослинності, описано наявні типи рослинності та охарактеризовано їхню динаміку, розглянуто шляхи формування та територіальний розподіл основних формацій рослинності.

Д.В. Дубина під час досліджень у Дунайському біосферному заповіднику з Л.П. Вакаренко і співробітниками заповідника (2004 р.)

Д.В. Дубина зі співробітниками Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України Л.П. Вакаренко, Л.Г. Безусько, А.М. Олешко і Т.П. Дзюбою при вивченні заплавних лук р. Павлівка поблизу с. Сальків Київської обл. (2016 р.)

З'ясовано роль та значення заповідника у функціонуванні плавнево-літоральних екосистем пониззя Дунаю, окреслено питання охорони його флори та рослинності. Результати подальших досліджень були викладені у численних статтях та двох монографіях: "Біорізноманітність Дунайського біосферного заповідника, збереження та управління" (1999) та "Дунайський біосферний заповідник. Рослинний світ" (Дубина та ін., 2003). Було складено детальну карту рослинності Дунайського біосферного заповідника (Dubyna et al., 2002). Особливу увагу учений приділяв динаміці рослинності та прогнозу її

Д.В. Дубина з академіком Я.П. Дідухом на науково-теоретичній конференції "Класифікація рослинності та біотопів України" (2016 р.)

ймовірних змін під впливом природних та антропогенних чинників, зокрема уведенням в експлуатацію судового ходу "Дунай-Чорне море", мілітарних дій внаслідок російської агресії, а також заходам зі збереження біорізноманіття. Тривалий час Д.В. Дубина був членом науково-технічної ради заповідника і керівником регіональної групи спеціалістів Міжнародного товариства з досліджень Дунаю.

У його науковому природоохоронному доробку — крупномасштабне картографування Джарилгацького регіонального ландшафтного парку та природоохоронне впорядкування Джарилгацького рекреаційно-заповідного комплексу для цілей збереження біорізноманіття Північного Причорномор'я (Котенко та ін., 2000; Шеляг-Сосонко, Дубина, 2000); наукове обґрунтування створення Нижньодніпровського національного природного парку (Дубина, Дзюба, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2014), Азово-Сиваського національного природного парку (Dubyna et al., 1994, 1995, 2000a,b, 2003; Дубина та ін., 2007; Дубина, Дзюба, 2007), ландшафтного заказника "Тарутинський степ" (Вакаренко, Дубина, 2013), Куяльницького національного природного парку (Дубина та ін., 2021). Він брав участь і у підготовці наукових обґрунтувань створення інших численних природоохоронних об'єктів України — природних заповідників, регіональних ландшафтних парків, заказників, пам'яток природи, заповідних урочищ.

Значний інтерес Дмитро Васильович виявляв і до розбудови екомережі України. Зокрема, ним були розвинуті теоретичні положення щодо її

створення, структури, принципів і моделі побудови. Він був переконаний, що побудова екомережі є одним з головних чинників екологічної безпеки держави. Опрацьовані ним підходи були реалізовані при розробленні схеми екомережі Азово-Чорноморського екокоридору та екомережі лісостепової зони України (Екомережа..., 2013; Устименко та ін., 2018).

Фундаментальні праці Дмитра Васильовича, присвячені різним аспектам збереження біорізноманіття Півдня України та реалізації наукових положень у відповідних організаційних заходах, спрямованих на охорону живої природи, ввійшли до циклу робіт колективу авторів "Розроблення та впровадження наукових основ і практичних засад збереження біорізноманіття як неодмінної умови сталого розвитку України", удостоєного Державної премії України в галузі науки та техніки (2005).

Значним внеском Д.В. Дубини у природоохоронну справу стали нариси про рідкісні види у двох виданнях Червоної книги України (1996, 2009). Ним і колективом науковців відділу геоботаніки була підготовлена перша у світі "Зелена книга України" (1987). Він був заступником відповідального редактора і провідним автором другого видання "Зеленої книги України" (2009), яка була підготовлена відповідно до Положення "Про національну Зелену книгу України", затвердженого постановою Кабінету Міністрів у 2002 році, і є офіційним державним документом, в якому зведено відомості про сучасний стан рідкісних, таких, що перебувають під загрозою зникнення, та типових природних рослинних угруповань, які підлягають охороні. Він також очолював підготовку третього видання Зеленої книги України, яке ще має побачити світ.

Будучи насамперед геоботаніком широкого профілю, Дмитро Васильович Дубина здійснив вагомий напружений внесок в галузі синтаксономії, екології та збереження рослинного покриву, розробленні теоретичних питань організації та динаміки фітоценозів та їх охорони. Він очолював наукову тематику з досліджень водної, галофітної, піонерної, хазмофітної та антропогенної рослинності України. Ці результати узагальнені в монографіях "Класифікація та продромус рослинності водойм, перезволожених територій та арен Північного Причорномор'я" (Дубина та ін., 2004), "Рослинність України. Вища водна рослинність" (Дубина, 2006) та

"Рослинність України. Галофітна рослинність" (Дубина та ін., 2007). Коло знань найвищого загальнобіологічного рівня дозволило йому очолити, організувати і здійснити видання "Продромусу рослинності України" (Дубина та ін., 2019). Ці фундаментальні праці високо оцінені науковою спільнотою як в Україні, так і за її межами.

Талановитий і продуктивний вчений, Дмитро Васильович загалом є автором понад 500 наукових публікацій, серед яких 27 монографій та 15 інших книжкових видань. Перелік основних його праць вміщений у виданні "Вік мудрості та сили. До 70-річчя Дмитра Васильовича Дубини" (Устименко та ін., 2019). Його ім'я закарбовано у численних синтаксонах різних рангів, зокрема: *Lemno gibbae-Azolletum carolinianae* Dubyna 2006, *Ceratophylletum tanaitici* Dubyna 2006, *Potametum sarmaticum* Dubyna 2006, *Heliotropio dolosi-Brometum japonici* Dubyna et al. 1995, *Centaureo odessanae-Stipetum capillatae* Dubyna et al. 1995, *Puccinellion giganteae* Dubyna et Neuhäuslová 2000, *Tripolio pannonici-Caricetum extensae* Dubyna et Neuhäuslová 2000, *Scorzonero parviflorae-Taraxacetum bessarabici* Dubyna et Neuhäuslová 2000, *Ofaisto monandri-Salicornietum* Dubyna et Neuhäuslová 2003, *Plantagini salsae-Limonietum meyeri* Dubyna et al. 2007, та багатьох інших.

З ім'ям Дмитра Васильовича пов'язані також і наукові дослідження рослинності Українських Карпат та Закарпаття, яким учений присвятив 10 років свого наукового життя (2005–2014 рр.). Ним разом з колегами оцінено стан екосистем долини р. Тиса за показниками рослинного світу, встановлено фітоценофонд та визначено раритетну складову регіону, проаналізовано вплив антропогенних чинників на рослинність (Устименко та ін., 2015); здійснені дослідження рослинності заповідного масиву "Долина нарцисів" (Карпатський БЗ) та закартовано його рослинність (Устименко, Дубина, Гамор, 2007; Дубина, Устименко, 2007); проведено вивчення букових пралісів НПП Синевир з метою визначення стану їхнього природного походження, встановлення синтаксономічного складу ключових ділянок (Устименко та ін., 2012). Результати цих наукових досліджень були використані для включення букових пралісів Парку до об'єкту ЮНЕСКО "Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи".

Д.В. Дубина активно працював у складі редакційних колегій "Українського ботанічного журналу", "Чорноморського ботанічного журналу", журналів "Інтродукція та акліматизація рослин", "Біологія та екологія", "Агрономія і біологія", серійних видань "Класифікація рослинності та біотопів України" і "Природно-заповідні території України. Рослинний світ", був незамінним, кваліфікованим і доброзичливим рецензентом численних рукописів, членом Українського ботанічного товариства. Дмитро Васильович брав участь у багатьох національних та міжнародних форумах, виступав на телебаченні, всіляко популяризував наукові дослідження.

Тривалий час Дмитро Васильович був надійним і відповідальним заступником завідувача відділу геоботаніки та екології, а також прекрасним організатором науки, який компетентно і злагоджено керував ботанічною спільнотою не лише у відділі, але й, відповідно до координації наукової тематики, в усій Україні.

Активну наукову та громадську діяльність Дмитро Васильович успішно поєднував з педагогічною, бо він багато сил і енергії віддавав підготовці наукових кадрів. Під його керівництвом було захищено 18 дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата біологічних наук та три дисертації на здобуття науково-освітнього рівня "доктор філософії" за спеціальностями "ботаніка" та "екологія"; зараз готуються до захисту ще дві докторські дисертації. Окрім своїх власних учнів, він опікувався науковою долею і багатьох інших колег, які теж слушно вважають його своїм вчителем. Отже, наукова школа Дмитра Васильовича є численною і потужною. Його учні працюють у наукових і освітніх закладах, а також в урядових структурах, очолюють наукові та природоохоронні підрозділи. У 2004 р. Дмитро Васильович отримав заслужене вчене звання професора.

Дмитро Васильович був членом двох спеціалізованих вчених рад із захисту дисертацій: Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України та Національного ботанічного саду ім. М.М. Гришка НАН України, він часто опонував дисертаційні роботи і мав репутацію уважного, ретельного, але й водночас доброзичливого опонента. Крім того, він читав лекції та проводив семінарські заняття для студентів та аспірантів, керував курсовими та дипломними роботами,

У рідному відділі геоботаніки та екології (2015 р.). У першому ряду (зліва направо) — Д.А. Давидов, П.М. Устименко, Л.П. Вакаренко, Я.П. Дідух, Т.В. Фіцайло, Д.В. Дубина, Т.П. Дзюба, І.С. Контар; у другому — Ю.В. Розенбліт, О.О. Чусова, В.С. Павленко-Барішева, А.С. Мосякін, Д.С. Винокуров, Є.В. Польовий, Ю.І. Мала

був головою комісій з захисту магістерських робіт у кількох вищих навчальних закладах. Уважність Дмитра Васильовича до молодих науковців, готовність допомогти у вирішенні складних питань відомі далеко за межами Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України.

Держава та наукова спільнота оцінили видатні заслуги Дмитра Васильовича перед Україною. Він був нагороджений медаллю "В пам'ять 1500-річчя Києва" (1986), трьома відзнаками Національної академії наук України: "За підготовку наукової зміни" (2019), "За наукові досягнення" (2021), "За професійні здобутки" (2024) та багатьма почесними грамотами і подяками.

Дмитро Васильович запам'ятався також виключною працелюбністю та фантастичною працездатністю, умінням дискутувати й активно відстоювати свої наукові і громадянські позиції, безкомпромісністю й азартом природодослідника, любов'ю до досліджень безпосередньо у природі. Ці якості, а також високий професіоналізм, могутній інтелект та наукова ерудиція поєднувалися в ньому з неординарними яскравими людськими якостями — добротою, чуйністю, сердечністю, мудрістю, принциповістю,

порядністю, відкритістю, інтелігентністю, чесністю, самовідданістю, щедрістю, романтичністю, іскристим почуттям гумору, що приваблювало до нього всіх, хто працював і спілкувався з ученим.

Він випромінював упевненість та спокій. Колеги цінували його, глибоко шанували і любили. Дмитро Васильович володів енциклопедичними знаннями з історії України, був прекрасним знавцем та поціновувачем українського мистецтва та літератури, був щирою людиною із широкою душею, справжнім патріотом.

Дмитра Васильовича часто можна було побачити в Інституті навіть пізно ввечері або у вихідний день, коли він у тиші і спокої писав свої роботи або редагував, рецензував, покращував рукописи колег. Разом з тим, у такі дні та часи при випадковій зустрічі з колегою він міг на певний час відволіктися від основної роботи і з захопленням обмінятися думками про новини літератури, або ж згадати минулі експедиції, засідання вчених рад, дискусії та відкриття... Його пам'ять зберігала унікальні події з історії ботанічної науки (одним із творців якої він був сам!), живі враження про колег, глибоке

розуміння причин і наслідків подій минулого. Прикро, що таке джерело знань про минуле нашого Інституту, про історію ботаніки в Україні у другій половині ХХ століття — першій чверті ХХІ століття не знайшло відображення у записаних мемуарах Дмитра Васильовича, бо це була б унікальна, захоплива книга. Проте, величезною є заслуга Дмитра Васильовича як прекрасного редактора у підготовці фундаментальної збірки життєписів науковців Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України до 100-річчя Інституту "Історія Інституту ботаніки в іменах" (2022). Тепер ім'я Дмитра Васильовича зайняло своє знаменне місце серед тих визначних імен, які прославили наш Інститут протягом вже більш ніж столітньої його історії.

Дмитро Васильович був беззастережно відданий науці та разом з тим зігрітий теплом своєї родини. Він пишався своїми найближчими: дружиною-господинею Валентиною Юхимівною та сином Юрком, випускником Національного університету "Києво-Могилянська академія" — фахівцем у галузі інформаційних технологій. Він щиро любив свою велику родину, з теплою та увагою підтримував зв'язки з численними родичами, дбав про близьких, не забуваючи жодної рідної людини, і завжди був поруч, коли потрібна була допомога чи порада. Дмитро Васильович умів об'єднувати покоління, зберігав

сімейні традиції та був надійною опорою для рідних. Щирі співчуття родині Дмитра Васильовича мають відлуння суму, але й разом з тим сум цей світлий, бо він прожив яскраве, насичене життя, залишив яскравий слід у багатьох напрямках науки, а тому й світла пам'ять про нього житиме надалі.

Завершимо розповідь про цю непересічну особистість словами з поезії його улюбленої Лесі Українки: "Ні, я жива, я буду вічно жити! Я в серці маю те, що не вмирає!". І оця часточка безмежного серця Дмитра Васильовича, — часточка того, що не вмирає, — залишиться в кожному з тих, хто його знав, в житті кого він залишив свій незабутній слід. Залишиться у його публікаціях, які активно використовують, цитують і будуть з пошаною і вдячністю цитувати нинішнє й майбутнє покоління природознавців. Залишиться у назвах описаних і охарактеризованих ним рослинних угруповань, у його гербарних зборах в Національному гербарії України, у збережених за його участю заповідних куточках української природи, яку він так любив, вивченню і збереженню якої він присвятив все своє наукове життя.

Тетяна ДЗЮБА, Павло УСТИМЕНКО,
Яків ДІДУХ, Анна КУЗЕМКО,
Світлана ЄМЕЛЬЯНОВА, Сергій МОСЯКІН

